

DÖVLƏT DİLİ HƏMİŞƏ TALEYÜKLÜ MƏSƏLƏLƏRDƏN BİRİ OLMUŞDUR

Buludxan Xəlilov

*ADPU-nun filologiya fakültəsinin dekanı,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Açar sözlər: dövlət dili, fenomen, xalq, referendum, məntiq, peşəkar.

Ключевая слова: государственный язык, феномен, народ, референдум, логика, профессионал.

Key word: state language, phenomenon, people, referendum, logic, professional.

Qloballaşma fonunda milliliyin, milli dəyərlərin qorunmasında ana dili başlıca rola malikdir. Hazırda yer üzərində 3000-dən çox xalq, tayfa, qəbilə, etnik qrup, millət, milli azlıq və s. mövcuddur. Onlardan ancaq 250-nin milli statusu var və onlar milli ədəbi dilə malikdir. 250-nin içərisində Azərbaycan da vardır. Lakin buna nail olmaq heç də asan olmamışdır. Azərbaycan xalqının tarixində elə hadisələr olmuşdur ki, onların sayəsində bu gün Azərbaycan dilinin varlığından fəxrlə danışırıq.

Bu baxımdan Tanrı yaratdığı istedadların çiyinlərinə böyük yük qoyur. Bu yükü məhz onun yaratdığı istedadlı adamlar çəkə bilər, bu yükün öhdəsindən gələ bilər. Ona görə də Tanrı istedadlı insanlara istedadın dərəcəsini daşıyaçaqları yükün çəkisinə uyğun, ya da bu yükün çəkisindən artıq verir. Belə insanları Tanrı ən çətin məqamlarda, mürəkkəb şəraitlərdə sınağa çəkir, millətin milli taleyi həll olunan anlarda onlara liderlik imkanını da verir. Bəzən milyonların gücü, enerjisi, inamı, əqidəsi, prinsipliliyi, mövqe qabiliyyəti belə insanlarda cəmlənir. Qeyri – adi güc, qeyri – adi məntiq, qeyri – adi yaddaş, qeyri–adi digər neçə-neçə keyfiyyətlər istedadlı insanları Tanrının izni ilə

daha da yüksəldir. Xalqın, millətin gözündə ucaldır. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Heydər Əliyev fenomenidir. Bu fenomen Tanrıdan Azərbaycan xalqına bir pay kimi düşübdür. Azərbaycan xalqının ən çətin günlərində Heydər Əliyev fenomeni köməyə çatıbdır. Xalqa arxa olub, onun əlindən tutub, ayaq üstə qaldırıbdır. Tanrının işinə heç kəs qarışa bilməz. İş elə gətiribdir ki, nəinki Sovetlər İttifaqı dövründə, həm də Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra da bir çox taleyüklü məsələlərin həlli Heydər Əliyevin missiyası olub, onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilibdir. Bunlardan biri də Heydər Əliyevin yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyaya sədrlik etməsi olubdur. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ən mühüm atributlarından olan Əsas Qanunun – Konstitusiyanın hazırlanması kimi şərəfli vəzifə Heydər Əliyevin sədrlik etdiyi Konstitusiya Komissiyasının üzərinə düşübdür.

Yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın işçi qrupunun iclasındakı müzakirələr çox yüksək, peşəkar səviyyədə keçmişdir. Heydər Əliyev bu icaslardakı demokratik müzakirəni Azərbaycan dövlətçiliyi naminə aparmışdır. O, işçi qrupun üzvlərinin hər birinin fikrini səbrlə, təmkinlə

dinləmiş, fikir müxtəlifliyinə hörmətlə yanaşmışdır. Ona görə ki, onun aydın məqsədi, məramı, strategiyası olmuşdur. Bu da qanunvericilik hakimiyyətini formalaşdırmaq, Azərbaycan dövlətçiliyini daha da möhkəmləndirib inkişaf etdirməkdən ibarət olmuşdur. O, Azərbaycan dövləti naminə fikir yürüdən, söz deyən insanların məntiqinə geniş imkan yaratmışdır. Heydər Əliyev təcrübəli, peşəkar, ensiklopedik biliyə malik olan bir şəxsiyyət kimi çox gözəl bilirdi ki, həqiqət yalnız fikirlərin, mövqelərin toqquşmasında üzə çıxır. Ona görə də Heydər Əliyev yeni konstitusiyaya layihəsini referenduma qədər ictimaiyyətə təqdim etməyi və ümumxalq müzakirəsinə verməyi çox vacib sayırdı. Onun bütün məsələlərdə olduğu kimi bu istiqamətdə də mövqeyi olduqca dəqiq və dəfələrlə ölçülüb-biçilmiş məzmun, mahiyyət daşıyırdı: “... bizim bu gün və gələcəkdə qəbul edəcəyimiz qanunlar və xüsusən əsas qanunumuz – konstitusiyaya gərək elə bir konstitusiyaya olsun ki, bir tərəfdən insanların hüquqlarını qorusun, insan azadlıqlarını, demokratiyanı təmin etsin, siyasi plüralizmi təmin etsin, mətbuat, söz, din, dil azadlığını təmin etsin, ikinci tərəfdən isə dövləti, cəmiyyəti idarə etmək üçün təsisatların yaranmasını təmin etsin ki, bu cür hallara yol verilməsin. Ona görə də, güman edirəm, biz elə bir konstitusiyaya yaradacağıq ki, bu konstitusiyaya Azərbaycan Respublikasının nəinki qısa müddətdə, həm də uzun müddətdə müstəqillik yolu ilə getməsinə təmin edəcəkdir, Azərbaycan Respublikasında demokratik hüquqi dövlətin qurulmasını və ölkəmizdə olan bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını təmin edəcəkdir”.

Heydər Əliyev qəbul etdiyi qərarlarda, ısrarlı olduğu məsələlərdə həmişə hər bir kəsdən üstün mövqedə dayanırdı. Bunun ən başlıca səbəblərindən biri onun müzakirə olunan predmetlə, obyektə bağlı kifayət qədər məlumatlı, bilgili olması mühüm rol

oynayırdı. Odur ki, yeni konstitusiyaya layihəsinin hazırlanmasında, o cümlədən referendum yolu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul olunmasında bir sıra vacib məqamlarla bağlı çox dəqiq təhlil imkanına malik idi. Məsələn, o, “Azərbaycanın yeni konstitusiyası necə olmalıdır?” sualına elə məntiqli, sistemli izah verirdi ki, konstitusiyamızın tarixi barəsində geniş, əhatəli məlumat verməklə yanaşı, müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasının hazırlanmasını şərəfli, məsuliyyətli, müqəddəs bir iş kimi nəinki mütəxəssislərin (hüquqşünasların), o cümlədən yeni konstitusiyaya layihəsinin hazırlanmasında iştirak edən işçi qrupunun, eləcə də hər bir vətəndaşın diqqətinə çatdırırdı. Bununla da çox ciddi ideoloji bir işin nəzəriyyəsini, bütövlükdə nəzəri əsaslarını ümumiləşdirərək dolğun forma və məzmununda təqdim edirdi. Heydər Əliyevin konstitusiyamızın tarixi barəsində söylədikləri dövlət quruculuğu prosesinin aparılmasına, inkişaf etdirilməsinə və hər bir Azərbaycan vətəndaşının hüquqlarının qorunmasına təminat verən prinsipləri özündə əks etdirirdi. Çoxlarının bilmədiyi, ya da çox az bildiyi tarixi, milli məsələlərə aydınlıq gətirirdi. Heydər Əliyev faktlarla sübut edirdi ki, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya tarixi böyükdür: “Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası, demək olar ki, 1919-cu ildə qəbul edilib. Ancaq bu, konstitusiyaya olmayıb. Müstəqillik haqqında akt qəbul olunub.

Bu akt konstitusiyaya xarakteri daşıdığına görə biz onu Azərbaycan dövlətçiliyində konstitusiyanın başlanğıcı kimi, konstitusiyaya yaratmaq işinin başlanğıcı kimi qəbul edə bilərik”.

Heydər Əliyev tarixi-xronoloji ardıcılıqla Azərbaycanın Sovetlər İttifaqı dövründə qəbul etdiyi konstitusiyadan əsl tarixçi, hüquqşünas kimi bəhs edir, bir çox qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirirdi. 1919-cu ildə

Azərbaycan Demokratik Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında qəbul olunmuş aktdan sonra 1921, 1924-cü illərdə Azərbaycanda qəbul edilmiş konstitusiya barəsində maraqlı məlumat verirdi: "... bildiyiniz kimi, 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet Sosialist Respublikası yaranıb. Bu respublika 1921-ci ildə Azərbaycanın ilk konstitusiyasını qəbul edibdir. O vaxt hələ Sovetlər İttifaqı yox idi. Yaranmış və şübhəsiz ki, kommunist hakimiyyəti altında olan respublikalar müstəqil idilər. Bu konstitusiya müəyyən dəyişikliklərlə 1937-ci ilə qədər davam edibdir. Baxmayaraq ki, 1924-cü ildə, Sovetlər İttifaqı yaranandan sonra onun Konstitusiyası da yaranmışdı, amma Azərbaycanda 1921-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiya davam edirdi. Ancaq şübhəsiz ki, ona dəyişikliklər, əlavələr olunmuşdu".

Heydər Əliyev sonrakı dövrlərdə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında qəbul olunmuş konstitusiyalar barədə anlaşıqlı məlumatı təkcə öz biliyinə çevirməmiş, onu geniş ictimaiyyətə çatdırmağı, o vaxtlar Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olmadığı üçün konstitusiyalarda kommunist ideologiyasının, sovet hakimiyyətinin prinsiplərinin əks olunduğunu dönə-dönə xatırlamağı özünə borc bilmişdir. Onun 1937, 1938-ci illərdə qəbul olunmuş konstitusiyalar barədə dediklərində real Azərbaycan konstitusiyasının tarixi vərəqlənir: "1936-cı ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul edildikdən sonra – 1937-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yeni konstitusiyası qəbul olunub. Bu konstitusiya 1978-ci ilə qədər yaşayıbdır. 1977-ci ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul olunub və ondan bir il sonra, 1978-ci ilin aprelində Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası yaranıb".

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasında 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya barəsində və müstəqillik əldə etdik-

dən sonra 1991-ci ilin oktyabrın 18-də qəbul olunmuş konstitusiya aktı barəsində siyasi məqamlara xüsusilə diqqət yetirirdi. Əsasən 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş konstitusiya aktına qədərki 1978-ci il konstitusiyası barədə deyirdi: "İndiyə qədər Azərbaycan Respublikası 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya ilə yaşayır, işləyir. Doğrudur, bu müddətdə konstitusiyaya bir çox əlavələr, dəyişikliklər edilibdir. Xüsusən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra -1991-ci il oktyabrın 18-də Konstitusiya Aktı qəbul edilibdir". Bununla belə, Heydər Əliyev bu konstitusiya aktı ilə bağlı fikirlərini söyləyərkən bir sıra ciddi məsələlərə diqqəti yönəldir, bəlkə də bir çoxlarının çox adi yanaşdığı, bir çoxlarının isə siyasi mahiyyətinə varmadıqları məqamları xatırladırdı.

Belə ki, Azərbaycan Milli Məclisinin 1992-ci il dekabrın 22-də qəbul etdiyi "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanunu Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan konstitusiyasının (1978-ci il konstitusiyası) və "Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında konstitusiya aktı"nın müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Ona görə də Azərbaycan Milli Məclisinin 1992-ci il dekabrın 22-də qəbul etdiyi "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanunu heç bir hüquqi qüvvəyə malik deyildi. Bu mənada Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasının dövlət dili haqqında 73-cü maddəsi Milli Məclisin məlum qərarı ilə ləğv olunmur (Azərbaycan Milli Məclisinin 1992-ci il dekabrın 22-də qəbul etdiyi qərar nəzərdə tutulur – B.X.), o, qüvvədədir. Bax, respublikamızda belə qarışıqlıq yaranıb. O vaxt dövlət və hökumət başçıları, bu böyük məsuliyyəti üzərinə götürən adamlar belə qərarı, qanunu qəbul edərkən sizinlə məsləhətləşiblərmə? Onlar Elmlər Akademiyası,

Yazıçılar Birliyi ilə, bizim bu alimlərimizlə, dilçilərimizlə məsləhətləşiblərmi?”.

Beləliklə, bu görkəmli siyasətçinin siyasi biliyi, hadisələri və tarixi məqamları təhlil etmək qabiliyyəti, keçmiş Sovetlər İttifaqında gedən prosesləri dərinlən bilməsi onun siyasi peşəkarlığının, siyasi erudisiyasının geniş diapazonlu olmasından xəbər verirdi. Heydər Əliyevin bu fikirlərinə diqqət yetirin: “... Xatirinizdədir ki, 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan parlamenti müstəqillik haqqında bəyanat qəbul etdi. Ancaq görünür ki, Azərbaycan Respublikasının o vaxtkı rəhbərləri müstəqilliyi nədənsə istəmirdilər. Çünki bu aktları, şübhəsiz, vaxtında keçirmək olardı.

Belə bir bəyanat qəbul olunandan sonra xeyli vaxt keçdi və oktyabrın 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edildi. Baxmayaraq ki, artıq o vaxt Sovetlər İttifaqı dağılırdı və bu, göz qabağında idi, ancaq Azərbaycan xalqının iradəsinə zidd olaraq o zaman Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi müstəqilliyə getmək istəmirdi. Nədənsə, görünür ümid bəsləyirdi ki, Sovetlər İttifaqı qalacaq, yaşayacaqdır”. Bunları Heydər Əliyev ona görə xatırladır ki, millətin hər bir üzvü bilsin ki, hətta ayrı – ayrı qruplar belə müstəqil dövlət olmağımıza maneçilik göstərmiş, müstəqilliyi müvəqqəti hesab etmişlər. Sovetlər İttifaqının o vaxtkı prezidenti Qorbaçov Sovetlər İttifaqının dağılması barədə bəyanat versə də, o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi 1991-ci ilin martında referendum keçirib qərar qəbul etdi ki, Sovetlər İttifaqı saxlanılmalıdır. Və 1991-ci il avqustun 30-da müstəqillik haqqında bəyanat qəbul ediləndən sonra oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul olundu. Bu Konstitusiyaya Aktından sonra referendum keçirilə bilərdi. Ancaq bu referendum uzadılmış və dekabrın 30-a salınmışdır.

Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Bütün

bunlara baxmayaraq, 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı çox dəyərli sənəddir. Bu sənəddə Azərbaycanın müstəqilliyi və müstəqil dövlət kimi dövlət quruculuğu haqqında çox dəyərli müddəalar öz əksini tapıbdir”.

Heydər Əliyev ümumiləşdirmə aparmaq bacarığı ilə öz dinləyicisini inandırmağa qadir olan bir şəxsiyyət idi. O, ya faktları, hadisələri şərh edərək ümumiləşdirmə aparırdı, ya da ümumiləşdirici məntiqdən, fikirdən, mövqedən konkret olaraq faktların, hadisələrin şərhinə keçirdi. Və bu zaman rəhbərliyi, əlaqəni elə qururdu ki, onun verdiyi informasiya qarşı tərəfi təmin edirdi, anlamırdı, etiraz etməyə, bitərəf qalmağa yer qalmırdı. Fikir verin, o, 1995-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyamıza qədərki dövrdə mövcud olmuş konstitusiyalar barəsində nə qədər konkret və ümumiləşdirici fikir söyləyir: “... 1919-cu ildə qəbul olunmuş müstəqillik haqqında Akt” - əgər biz onu konstitusiyaya xarakterli bir sənəd kimi qəbul ediriksə, - o, konstitusiyaya olmayıbdir. Ondan sonra – 1921-ci ildə, 1937-ci ildə və 1978-ci ildə qəbul olunan konstitusiyalar da, şübhəsiz ki, sovet hakimiyyəti dövründə qəbul edilən konstitusiyalardır. O vaxtlar Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olmamışdır və şübhəsiz, bu konstitusiyalarda kommunist ideologiyası, sovet hakimiyyətinin prinsipləri öz əksini tapmışdır”.

Heydər Əliyev 1995-ci ildə qəbul etdiyimiz konstitusiyamızın memarıdır. Bu konstitusiyanın hər sətirində, hər sözündə onun düşüncəsi, məntiqi kök salıbdır. O, hər şeydən əvvəl, konstitusiyamızın demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı, dünyəvi prinsiplərə sadıq olmasını strateji maraqda saxlamış, dövlətin, xalqın və hər bir vətəndaşın hüquqlarının qorunmasına təminat verən sənəd olmasına nail olmuşdur. Heydər Əliyev 1995-ci il konstitusiyasının mayasının nə ilə

yoğrulacağını dəqiq bilirdi. Belə hesab edirdi ki, bu konstitusiyada insanların hüquqları, azadlıqları qorunmalıdır, demokratiya və siyasi plüralizmi, mətbuat, söz, din, dil azadlığı təmin edilməlidir. Eyni zamanda bu konstitusiya Azərbaycan Respublikasının uzun müddətdə müstəqillik yolu ilə getməsinə təmin etməlidir.

Heydər Əliyev 1995-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyanın layihəsinin müzakirə olunmasını olduqca vacib sayırdı. O istəyirdi ki, layihə barəsində respublikanın dövlət və hökumət orqanlarının, elm, mədəniyyət, təhsil, yaradıcılıq, ictimai təşkilatların, ayrı-ayrı partiyaların, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinin fikirləri olsun. Ona görə də yeni konstitusiya layihəsinin geniş müzakirəsində alimlərimiz də fəal iştirak edir, bir sıra təkliflər irəli sürürdülər. Yeni konstitusiya layihəsinin bir maddəsinin – Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilirdi. Əslində Heydər Əliyevin bu məsələdə alimlərlə birgə müzakirədə iştirak etməsi elmimizə, mədəniyyətimizə, ən başlıcası dilimizə olan böyük qayğıdan irəli gəlirdi.

1995-ci il oktyabrın 31-də respublika Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti binasının iclas salonunda yeni konstitusiya layihəsinin bir maddəsinin – Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında maddənin müzakirəsi olmuşdur. Müzakirədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev də iştirak etmişdir. Yığıncağa – müzakirəyə respublika Elmlər Akademiyası ədəbiyyat, dil və incəsənət bölməsinin akademik katibi Bəkir Nəbiyev sədrlik etmişdir. Heydər Əliyev bu yığıncaqda geniş nitq söyləmişdir. Onun nitqi respublikanın tanınmış alimləri, ziyalıları tərəfindən böyük diqqətlə dinlənilmişdir. Heydər Əliyevin konstitusiyamızın bir maddəsinin – Azər-

baycanın dövlət dili haqqında olan 23-cü maddənin Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binasında geniş müzakirə obyektinə çevrilməsi təsadüfi olmamışdır.

Hər şeydən əvvəl, Heydər Əliyev bu işin çox məsuliyyətli bir iş olduğunu yaxşı bilirdi. İkincisi, Azərbaycan xalqının tarixini (o cümlədən dilinin, konstitusiyasının və s.) dərindən bilirdi və bununla yanaşı, onların hər birini təhlil etmək istedadına malik idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Təhsil Qanunvericiliyinə dair normativ-hüquqi sənədlər toplusu. I cild. “Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi”, 2012.

2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” Qanunu. “Azərbaycan” qəzeti, 2002, 30 sentyabr.

3. İbrahimov M. Gəlin gözəl danışaq. Dil mədəniyyəti. Bakı, 1979.

4. Xəlilov B. Doğma dil - milli ruhun daşıyıcısı. // Azərbaycan məktəbi, 2013, № 1.

Б.Халилов

Задачи государственного языка всегда являлись одним из судьбонос- ных проблем Резюме

В статье повествуется о задачах государственного языка, просматривается пути развития государственного языка в Азербайджане.

B.Khalilov

State language has always become the important issue

Summary

In this article it is spoken about the state language and its background is investigated.